

³⁷ *Подробнее см.: Рогов Е. Я., Тункина И. В. Указ. соч.— С. 165.*

³⁸ *Sparkes B. A., Talcott L. Ibid.— № 911, 913*

³⁹ *Robinson D. M. Vases Found in 1934 and 1938 // Excavations at Olynthus.— Baltimore, 1950.— Part XIII.— P. 267, № 478.*

⁴⁰ *Лосева Н. М. Указ. соч.— С. 121.— Рис. 6, в.*

Одержано 07.05.2001

С. Я. Рогов

ГРОМАДСЬКЕ ДЖЕРЕЛО У ПВДЕННО-СХІДНІЙ ЧАСТИНІ ХЕРСОНЕСЬКОГО ГОРОДИЩА

У 1957—1958 рр. недалеко від міських воріт Херсонеса, із зовнішнього боку 16 куртини було відкрито прямокутне заглиблення у скелі, яке було інтерпретовано С. Ф. Стржецьким як цистерна-німфеніум. Аналіз археологічних даних і численні аналогії в різних частинах античного світу дають змогу повністю прийняти таку інтерпретацію. Керамічний комплекс із заповнення котловану дозволяє встановити дату засипки цистерни-німфеніума — 70-ті роки IV ст. до н. е.

E. Ya. Rogov

PUBLIC SOURCE IN SOUTH-EASTERN PART OF ANCIENT TOWN OF CHERSONESOS.

In 1957—1958 the right-angled depression in the rock, interpreted by S. F. Strzheletskiy as a cistern-nymphium, was discovered not far from the town gates of Chersonesos, from the inner side of the 16th curtain. The analysis of the archaeological data and numerous analogies in the different parts of the antique world makes it possible to admit this interpretation. The complex of ceramics from the fill of the foundation pit enables the establishment of the date when the cistern-nymphium was filled up; these were the 70ies of the IV century BC.

О. П. Секерська

СКОТАРСТВО ТА ПОЛЮВАННЯ В ГОСПОДАРСТВІ ПІЗНЬОСАБАТИНІВСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ ДРІМАЙЛІВКА

В статті наведено характеристику остеологічних матеріалів з пізньосабатинівського поселення Дрімайлівка, здобутих в 1989—1991 рр.

Протягом 1986—1991 рр. автором було визначено понад 8 тис. кісток тварин, що були знайдені під час розвідок та розкопок поселення епохи пізньої бронзи Дрімайлівка*. Дрімайлівське поселення розташоване на східній околиці с. Новоберислав Херсонської обл. і датується пізньосабатинівським часом. Воно синхронізується з Воронівкою II, Анатолівкою та розкопом III Зміївського поселення¹.

* Автор висловлює щирю подяку М. П. Оленковському, Г. М. Тошчеву та В. А. Самару за можливість опрацювати археозоологічний матеріал.

Зібрана археозоологічна колекція є типовими кухонними залишками. Більшість трубчатих кісток посткраніального скелета розколоті, немає також цілих черепів або їх великих фрагментів. Між тим наявність майже всіх частин скелета свідчить про розтин тварин у межах розкопаних площ поселення. Зважаючи на те, що кількість досліджених археозоологічно пізньосабатинівських пам'яток досить невелика, в статті подано відомості про деяких ссавців та запропоновано характеристику особливостей скотарства у зазначеному поселенні взагалі.

Переважає більшість кісток належить домашнім тваринам, перше місце серед яких займає велика рогата худоба. Значно менше залишків дрібної рогатої худоби та коней, які за кількістю особин займають відповідно друге та третє місця. Кісткові рештки собак та свиней трапляються ще в меншій кількості. Фрагменти кісток диких ссавців, птахів та риби фіксуються дуже рідко (табл. 1).

Таблиця 1. Видовий склад тварин Дрімайлівського поселення

Вид тварин	Кількість кісток		Кількість особин	
	шт.	%	шт.	%
Кінь	828	16,9	27	15,2
Велика рогата худоба	3080	62,9	76	42,7
Вівця та коза	761	15,5	49	27,5
Свиня	56	1,14	12	6,7
Собака	168	3,4	9	5,0
Осел або кулан	1	0,02	1	0,6
Олень благородний	4	0,1	2	1,1
Вовк	1	0,02	1	0,6
Лисиця	1	0,02	1	0,6
Всього	4900	100	178	100
Великі копитні, ближче невизначені	3856			
Дрібні копитні, ближче невизначені	140			
Птахи	10			
Риби	27			
Всього	8933			

Розглянемо залишки кожного виду тварин окремо. Серед кісток великої рогатої худоби краніологічних залишків мало. Рогових стрижнів немає. Знахідки фрагментів стрижнів або черепів з їх основою взагалі рідкі, але вони присутні в матеріалах Воронівки II та Анатольівки. Цілком можливо, що мешканці Дрімайлівки розводили комолу худобу.

Аналіз зубного ряду нижніх щелеп показав, що кількість молодих тварин становила 29 %, кількість дорослих особин досягала, таким чином, 71 %. Можливо, це пов'язано з інтенсивним використанням молока та тяглової сили тварин. Цікаво, що кількість особин, забитих протягом першого півроку життя, становить 15,5 % загальної чисельності тварин цього виду. В. І. Цалкін зазначав, що на пам'ятниках епохи пізньої бронзи Північного Причорномор'я кількість особин, забитих саме у цьому віці, досягає 11,1%, а на пам'ятниках Середнього Подоння — 24,0 %². Отже, аналіз віку поголів'я великої рогатої худоби з Дрімайлівки свідчить на користь м'ясо-молочного напрямку розведення худоби.

Вивчення розмірів та будови п'ясткових та плесневих кісток, за методикою В. І. Цалкіна³, дозволило виявити такий статевий склад: з 13 цілих метаподіїв 8 належать коровам, 2 — бикам і 3 — волам. Отож, серед поголів'я великої рогатої худоби Дрімайлівського поселення було близько 63 % корів, 15 % биків та 23 % волів.

Висота в холці великої рогатої худоби, за коефіцієнтами В. І. Цалкіна, становила від 116,0 до 136,8 см (табл. 2). За даними табл. 2, висота в холці худоби з Дрімайлівки входить до меж мінливості цієї ознаки на території Південно-Східної Європи взагалі.

Таблиця 2. Висота у холці великої рогатої худоби, см

Пам'ятка	Корови		Бики		Воли	
	інтервал	середня	інтервал	середня	інтервал	середня
Дрімайлівка	116—126	119,9	133,2—134,5	133,9	126,9 136,8	132,5
Воронівка II	112,5—128,7	122,1	123,5—125,4	124,5	133,4	...
Південно-Східна Європа	106—131	137,5	120—131	125,5	130—137	133,3

Хоча вибірка цілих кісток кінцівок невелика, на наш погляд, можна стверджувати, що дрімайлівська велика рогата худоба була дещо вищою у холці, ніж на пам'ятках пізньої бронзи Північного Причорномор'я, досліджених В. І. Цалкінін⁵. Наявність кісток вола підтверджує використання тяглової сили великої рогатої худоби в господарстві мешканців Дрімайлівки.

Серед залишків дрібної рогатої худоби переважають кістки овець — 97,4 % загальної кількості кісток овець та кіз. Краніологічних залишків небагато, серед них є фрагменти рогових стрижнів баранів. Аналіз зубного ряду нижніх щелеп овець дав змогу виявити, що більшість особин було забито з досягненням 2 років і більше (табл. 3).

Таблиця 3. Характеристика нижніх щелеп віці свійської

Стан зубного ряду	Вік, міс.	Кількість	
		шт.	%
Pd _{1,3}	3	---	—
Pd _{1,3} M ₁	3—9	3	5,6
Pd _{1,3} M _{1,2}	9—18	6	11,1
Pd _{1,3} M _{1,3}	18—24	10	18,5
Pm _{1,3} M _{1,3}	Понад 24	35	64,8
Всього		54	100

За даними табл. 3, овець розводили для отримання не лише мяса, а й молока та вовни. Розподіл забитих особин овець залежно від пори року показав, що їх забивали практично весь рік. Незначну тенденцію збільшення кількості забитих особин можна помітити на початку осені, взимку та навесні. Отже, згідно з аналізом стану нижніх щелеп великої рогатої худоби та овець, більшість особин було забито в дорослому віці. Це свідчить на користь добре розвиненої кормової бази тваринництва, яка давала змогу забезпечити тварин їжею у зимовий період. Кормова база тісно пов'язана з розвитком землеробства і ефективністю знарядь праці, наприклад бронзових серпів⁶. Про розвиток землеробства у пізньосабатинівського населення свідчать також знахідки зерен проса, пшениці-однозернянки, плівчастого ячменю та інших культур під час розкопок деяких поселень епохи пізньої бронзи⁷.

Цілих кісток кінцівок овець та кіз не виявлено. Висоту в холці свійських овець було визначено за таранними кістками ($n = 21$, коефіцієнт Тайхерта). Вона становила 66,9—81,6, у середньому — 74,8 см.

Кісткових решток свині свійської мало. Через погану збереженість охарактеризувати їх практично неможливо.

Серед кісток коня досить часто трапляються залишки від молодих та напівдорослих тварин. Кількість залишків дорослих особин 56,0 %, молодих (до 1 року) — 16,0, напівдорослих — 28,0 %. Декілька цілих кісток кінцівок — плечева, дві п'ясткові, гомилкова та плеснева — дозволяють охарактеризувати цей вид. За класифікацією О. О. Браунера⁸, зважаючи на ширину діафіза двох п'ясткових кісток, встановлено наявність тонконогої та середньоногої особин, а плесневої кістки — наявність тонконогої особини. За коефіцієнтами З. О. Вітта⁹, одна особина віднесена до групи рослих, а чотири — середніх за ростом коней. Їх висота у холці 138,2—147,4 см. Можна стверджувати, що за висотою в холці та індексами ширини діафіза метаподіїв коні Дрімайлівки не відрізнялись від тварин із інших пам'яток епохи пізньої бронзи. Істотний відсоток молодих та напівдорослих особин вказує на те, що частину коней вживали у їжу.

Кістки собак трапляються рідко і належать дорослим тваринам. Знайдено чотири цілих кістки кінцівок від двох особин, за якими встановлено висоту у холці тварин, яким вони належали (коефіцієнт Кудельки), — 51,0 та 57,2 см. Різниця у розмірах цих особин пов'язана, скоріш за все, зі статевими відзнаками.

Полювання та рибальство не займали значного місця у господарстві. Дикі ссавці представлені всього чотирма видами, три з яких поширені на території України і в наш час. Знахідка частини проксимального епіфіза п'ясткової кістки дикого осла або кулана викликає великий інтерес, але невеликий розмір фрагмента не дає змоги визначити вид тварини. Знайдено також два зуба, першу фалангу та фрагмент променевої кістки від двох особин благородного оленя. Рештки хижаків представлені фрагментом лопатки, будова, розмір та структура якої дозволяють віднести її до вовка, а також фрагментом плечевої кістки лисиці. Взагалі дикі ссавці становили в Дрімайлівці лише 2,8 % загальної чисельності особин. За даними О. П. Журавльова¹⁰, дикі ссавці на поселеннях Ташлик I та Виноградний Сад становили близько 5 % загальної кількості особин. За матеріалами поселень пізньої бронзи Північного Причорномор'я цей показник коливався у межах від 2,8 до 8,3 %¹¹, у Воронівці II їх було 1,9 %¹².

Серед кісток риб визначено декілька фрагментів грудних плавців сома та севрюги. Взагалі кістки риб на пам'ятках епохи пізньої бронзи Північного Причорномор'я трапляються не дуже часто і у великій кількості знайдені тільки в поселенні Виноградний Сад.

Слід зазначити, що на поселенні Дрімайлівка переважала велика рогата худоба. Вівці та кози займають друге місце, як і на багатьох інших поселеннях того часу, але за виходом м'яса — третє місце, уступаючи не тільки великій рогатій худобі, а й коням. Очевидно, населення Дрімайлівки мало змогу запасати достатньо кормів, що дозволяло прогодувати не тільки дорослих тварин, а й значну частину молодняка взимку. Як в Дрімайлівці, так і в Воронівці II овець забивали протягом усього року, але найменша кількість забитих особин припадає на травень — серпень (період, коли тварин можна пасти), а також на листопад. Як було зазначено вище, в Дрімайлівці досліджено 54, в Воронівці II — 28 нижніх щелеп. Серед великої рогатої худоби переважали самки, що підтверджує думку про велике значення молочного напрямку її розведення. В господарстві використовували волів, що свідчить про його високий розвиток. Коней також могли використовувати в сільськогосподарських роботах. Кістки собак потрапили до кухонних залишок випадково — в їжу м'ясо собак не вживалось. Собаки, розмір яких наближався до розміру сучасних лайок або невеликих колі, несли функцію охорони житла та стад. Можливо, що їх брали і на полювання. Зважаючи на несуттєвий розвиток останнього, треба зазначити, що населення Дрімайлівки забезпечувало себе м'ясом за рахунок скотарства. Мабуть, й кількість диких копитних на той час не була великою, знахідка кісток оленя дає змогу стверджувати, що в районі поселення існували незначні ділянки лісу та обширні степи, в яких олень може прогодуватись влітку. Наявність кісток дикого осла або кулана також свідчить на користь існування степів.

Отже, можна дійти таких висновків. Полювання та рибальство не мали великого значення в господарстві, і населення Дрімайлівки забезпечувало себе м'ясом скотарством. Розведення великої рогатої худоби мало м'ясо-молочний напрям. Від овець також отримували молоко і, крім того, вовну. Склад стад домашніх тварин дозволяє припустити, що худобу пасли близько до поселення.

¹ Самар В. А. Изучение Дремайловского поселения в 1990—1991 гг. // Археол. вестн.— 1992.— № 3.— С. 21—25.

² Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. Сообщ. 1 // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы.— 1972.— 77, вып. 1.— С. 46—65.

³ Цалкин В. И. Серый степной скот и первобытный бык // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы.— 1972.— 70, вып. 5.— С. 79—92.

⁴ Цалкин В. И. Изменчивость метаподий и ее значение для изучения крупного рогатого скота древности // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы.— 1972.— 65, вып. 1.— С. 109—126.

⁵ Цалкин В. И. Домашние животные...— С. 45—65.

⁶ Черняков И. Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н. э. — Киев, 1985. — 169 с.

⁷ Березанская С. С., Отроценко В. В., Чередниченко Н. Н., Шарафутдинова И. Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — Киев, 1986. — 164 с.; Шарафутдинова И. Н. Хозяйство племен сабатиновской культуры // Первобытная археология: Материалы и исследования. — Киев, 1989. — С. 168—179; Кузьминова Н. Н., Петренко В. Г. Культурные растения на западе степного Причерноморья в середине III—II тыс. до н. э. // Проблемы древней истории и археологии Украинской ССР. — Киев, 1989. — С. 119—123.

⁸ Браунер А. А. Материалы к познанию домашних животных России. Лошадь курганных погребений Тираспольского уезда Херсонской губернии // Зап. О-ва сельск. хозяйства Юж. России. — Херсон, 1916. — Т. 86, вып. 4. — С. 49—184.

⁹ Витт В. О. Лошади Пазырыкских курганов // СА. — 1952. — 16. — С. 163—205.

¹⁰ Журавлев О. П. Животноводство и охота у племен эпохи бронзы на территории Северного Причерноморья и Приазовья // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. — V в. н. э.). — Киев, 1991. — С. 137, 138.

¹¹ Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. Собр. 4 // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы. — 1972. — 77, вып. 4. — С. 61—64.

¹² Секерская Е. П. Скотоводство и охота в хозяйстве позднебронзового поселения Вороновка II // Вороновка II. Поселение позднего бронзового века в Северо-Западном Причерноморье. — Киев, 1991. — С. 67—69.

Одержано 15.10.2000

Е. П. Секерская

СКотоводство и охота в хозяйстве позднесабатиновского поселения ДРЕМАЙЛОВКА

На позднесабатиновском поселении Дремайловка основу животноводства составлял крупный рогатый скот. Возрастной состав стад указывает на хорошую кормовую базу животноводства. Охота была развита слабо.

О. P. Sekerskaya

CATTLE-BREEDING AND HUNTING IN THE ECONOMY OF THE LATE – SABATINOVKA SETTLEMENT DRIMAYLOVKA.

On the settlement Drimaylovka, which is referred to the late period of Sabatinovskaya culture, neat cattle was the base of the cattle breeding. The age composition of the herds witnesses about its good food base. Hunting was weakly developed.

М. В. Любичев

НОВІ ЗНАХІДКИ КОЛА «ВИЇМЧАСТИХ ЕМАЛЕЙ» НА ДНІПРО-ДОНЕЦЬКОМУ ВОДОДІЛІ

В статті подано нові знахідки кола «віймчастих емалей» на території Дніпровського Лівобережжя. Опубліковано зображення браслетів, наведено їх опис.

До початку 80-х років ХХ ст. в лісостепу вододілу Дніпро—Дон було зафіксовано старожитності кола «віймчастих емалей», які знайдено біля пунктів Шмирьово (р. Псьол), Ахтирка, Мала Рублівка (р. Ворскла)¹. В 90-х роках цей список доповнився скар-

© М. В. ЛЮБИЧЕВ, 2001